

Тобакалов Ч.Б.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ МЕНЕН ӨЗБЕК РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
ОРТОСУНДАГЫ МАМЛЕКЕТТЕР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИН НЕГИЗДЕРИ**

Тобакалов Ч.Б.

**ОСНОВЫ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ И УЗБЕКСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Ch.B. Tobokalov

**BASIS OF INTERSTATE RELATIONS KYRGYZ REPUBLIC
AND UZBEK REPUBLIC**

УДК: 947.1/58(575.2)(327.1)

Макалада Кыргызстан жана Өзбекстан Республикаларынын ортосундагы мамилелердин негиздери каралган.

В статье рассмотрены основы межгосударственных отношений между Кыргызской Республикой и Узбекской Республикой.

The article covers the basics of relationship between Kyrgyzstan and Uzbekistan.

Азыркы шарттарда суверендүүлүк жөнүндөгү маселе, мамлекеттин эгемендүүлүгүнүн сакталып калуусунда негизги принцип болуп эсептелинет. Суверендүүлүктүн принциптери интеграция процессинде карама-каршы турбайт. Улуттук мамлекеттер жана алардын өкмөттөрү азыркы күндөгү проблемаларды өз алдынча чече алышпайт. Себеби бүгүнкү дүйнөлүк саясий кырдаал тыгыз кызматташууну талап кылууда. Бул кызматташтыктын сапатынан, көлөмүнөн жана анын өз мезгилинде ишке ашыруусунан биздин мамлекетибиздин келечеги көз каранды болот. Бул шарттарда саясий жана экономикалык интеграция өзгөчө мааниге ээ.

Ушуга байланыштуу Кыргызстан коңшу Борбордук Азия өлкөлөрү менен, анын ичинде Өзбекстан менен эки тараптык мамилелердин өнүктүрүүгө чоң көңүл бурууда. Биздин мамлекеттин тышкы саясатында Өзбекстандын өзгөчө орунга ээ экендиги бир нече факторлорго байланыштуу:

Кыргыз жана өзбек элдеринин тарыхый тагдырынын бирдиги;

Диндин жана тилдин окшоштугу;

- маданияттын, руханий байлыктардын жакындыгы;

- алардын тышкы саясатынын негизги принциптеринин окшоштугу;

- аймактык коопсуздукту камсыз кылууда эки мамлекеттин кызыкчылыктарынын бири-бирине туура келүүсү;

- экономикалык интеграция процессинин күчөп жатышы, суу-энергетикалык ресурстардын, жайыттардын, транспорт коммуникацияларын (автоунаа жана темир жол) бирдикте колдонууга кызыкдар болуу, экономикалык байланыштардын өрчүшү, отун-энергетикалык комплексте, Кытай, Пакистан, Индияга б.а. Азиянын соода-өндүрүш борборуна, Тынч

жана Индиялык океандын портторуна чыгууга мүмкүндүк берген трансулуттуу темир жолдордун курулушу ж.б.

Биздин эки мамлекеттин ортосунда дагы бир маанилүү окшоштук бар. Ал СССР тараганда эки өлкө тең башкаларга салыштырмалуу экономикалык жактан артта калган болучу. Ар бир мамлекет тандап алган ар кайсы экономикалык жана саясий стратегиялары эки тараптык мамилелерге күчтүү таасир эткен. Кыргызстан борборлоштурулган башкаруу, либералдуу экономикалык реформаларын тандап алган болсо, Өзбекстан өз кезегинде протекционизм саясатын, бийликти бир кишинин колунда чогултуу максаттарын көздөгөн. Кыргызстандын лидерлери тез демократиялык реформалардын жолун тура көрдү, ал эми Өзбекстандын бийлиги күчтүү мамлекет курабыз деп, аны диктатурага айландырып жиберешкен.

Тарыхый жактан эки элдин тамырлары ушунчалык туташкандыгына байланыштуу 1924-жылга чейин (улуттук бөлүнүүнүн башталышы) алардын арасында чек ара болгон эмес. Биздин элдер байыркы замандан бери чогуу жашап, тарыхтын айрым учурларында бир мамлекеттүүлүккө ээ болгон.

Кыргызстан менен Өзбекстандын ортосундагы достук жана кызматташтык тууралуу биринчи Келишим эки өлкөнүн президенти тарабынан 1991-жылы 14-мартта Ош шаарында кол коюлган. Анын мазмуну төмөндөгүдөй болгон: атуулдук эркиндиктер менен укуктарды камсыз кылууну, улуттар аралык жанжалдарды болтурбоо, республикалардын территориялык чек аралардын бузулбастыгын таануу жана урматтоо, Өзбекстандагы кыргыздардын, ал эми Кыргызстандагы өзбектердин жана башка улуттардын өкүлдөрүнүн жашоосун өнүктүрүү үчүн кам көрүү маселелери каралган. Ал мезгилде бул окуя биздин өлкөлөрүбүздүн турмушунда тарыхый мааниге ээ болгон. Ушул келишимдин кабыл алынышы мамлекеттер аралык деңгээлде эки элдин достугу менен туугандыгын бекемдөөгө реалдуу мүмкүнчүлүк түзгөн.

1992-жылдын 29-30 сентябрында эгемендүү Кыргызстандын президенти А.Акаевдин Өзбекстанга биринчи расмий визити болгон. Бул визиттин өзгөчө-

лүгү, анын эки республиканын эгемендүүлүгүнүн бир жылдык маарекесин белгилегенден кийин өтүшүндө. Кеңейтилген курамдагы эки тараптык-сүйлөшүүлөрдө өнүгүүнүн перспективаларын талкуулашып, саясий-экономикалык маданий чөйрөлөрдөгү эки тараптык кызматташуунун негизги багыттары белгиленген. Бул расмий визиттин дагы бир өзгөчөлүгү, эки жаш эгемендүү турган республикалардын арасында тарыхта алгачкы ирет достук, кызматташтык жана өз ара жардам берүү жөнүндөгү эл аралык документке кол коюлгандыгында турат. Бул документ, эки мамлекеттин ортосундагы мамилелердин укуктук базасын түзүүгө жана өнүктүрүүгө негиз салган.

Визиттин жүрүшүндө, жогорку келишимден тышкары, эки өлкөнүн өкмөттөрү тарабынан соода-экономикалык кызматташуу жөнүндөгү Келишимге да кол коюлган.

Ал мезгилде кабыл алынган эң маанилүү документтердин бөлүгү экономикада, иш сапарларда, маданий байланыштарда кызматташууга чоң мүмкүнчүлүктөрдү берген. Бирок, ал мезгилден бери бир топ өзгөрүүлөр болгондуктан, 1991-жылы марта Ош шаарында кабыл алынган айрым келишимдер өз күчүн жоготкон.

Эки өлкөнүн ортосундагы мамилелердин солгундашы Кыргызстанда сомду киргизүү менен түздөн түз байланыштуу болгон. Эгер кыргызстандын түндүгүндө жаңы улуттук валюта өзгөчө кыйынчылыктарды туудурбаган болсо, Өзбекстан менен чектеш болгон түштүк аймагында сомду ишке киргизүү бир топ кыйынчылыктарды жараткан. Ал өз ара эсептешүүлөр процессин токтоткон. Өзбекстандан сырьелордун алынып келишинин токтотулушу көптөгөн өндүрүш ишканалардын убактылуу жабылышына алып келген. Газдын келиши токтоулуп, автомобиль жолдорунда башаламандык болуп, энергетикалык айырбаштоо тууралуу талаш тартыш курчуп кеткен.

Бирок кээ бир маселелер чечилбей калган, ал эми башка документ Кыргыз Республикасы менен Өзбек Республикасынын 1994-2000-жылдарга чейин экономикаларынын интеграциялоо процессин өнүктүрүү жана кеңейтүү Декларациясы кабыл алынган. Бул документе өзгөчө басым клирингдин негизинде өз ара төлөмдөрдү кабыл алуу системасына коюлган.

Экономикалык бир топ маанилүү маселелерге биргелешип чечиле тургандыгы билдирилген. Декларацияда төмөнкүлөр айтылган: «1994-2000-жылдар аралыгында КР жана ӨР экономикаларынын интеграциясын тереңдеши турмуштун маанилүү кызыкчылыктарынын чөйрөсү болуп саналат. Ал ар кандай продукцияны чыгарган эл чарбасынын тармактарынын өнүгүшүн күчөтүүсүнө илимди талап кылган өндүрүштөрдө, экспорттук потенциалды көбөйтүү үчүн кооперациялоого, үчүнчү өлкөлөрдөн сырьё менен продукциянын алып келинишинен көз карандылыкты кыскартуусуна багытталган.

Регионалдуу экономикалык интеграциясынын мындан ары өнүгүшүндө жана калыптануусунда маанилүү ролду 1994-жылдын 16-январында болуп өткөн Өзбек Республикасынын президенти И.Кари-

мовдун Кыргыз Республикасына расмий сапары ойногон. Анын жүрүшүндө бир нече маанилүү эл аралык келишимдерге кол коюлган. Алардын эң маанилүүсү, Казахстан менен Өзбекстандын ортосундагы бириккен экономикалык чөлкөмдү түзүү жөнүндө Келишимге Кыргызстандын кошулушу болуп эсептелинет. 1994-жылдын 1-февралынан тарта бүтүндөй бажы тоскоолдуктарын азайтуу, макулдашылган экономикалык саясат жүргүзүүлөрү жөнүндө айтылган. Өзбекстандын президентине Борбордук Азия өлкөлөрүнүн арасындагы жылуу мамилелердин түзүлгөндүгүнө кошкон чоң салымы үчүн, рухий дүйнөнүн кайра жаралуусуна көмөк көрсөткөндүгү үчүн «Руханият» эл аралык ассоциациясы тарабынан түзүлгөн «элдердин арасында тынчтык жана биримдик» сыйлыгы ыйгарылган.

1995-жылы 4-декабрда Андижанда Кыргызстан менен Өзбекстандын президенттери кайрадан жолугушкан. А.Акаев менен И.Каримов Борбордук Азия экономикалык чөйрөсүндөгү эки өлкөнүн кызматташуусуна тиешелүү маселелерди талкуулашкан. Алардын арасында Кыргызстандын Ош, Жалалбат областарына газ жеткирүү, Асака автозаводу «УзДЭУ авто» үчүн унаа тетиктерин ж.б. Кыргызстандан чыгаруу, өз ара төлөмдөр маселелерин ж.б. Андан соң президенттер Андижан облусундагы Асаке шаарындагы Түштүк Кореялык «ДЭУ» фирмасы тарабынан курулган автоунаа барышкан.

А.Акаевдин Андижанга карай иш сапарында, КР премьер-министри Апас Джумагуловдун Өзбекстанга боло турган расмий визитинин максаты жана негизги маселелери аныкталган. 1996-жылы 4-5 сентябрында болуп өткөн сапарда Кыргызстан менен Өзбекстан тарабы менен 100 млн. куб. метр көлөмдөгү газдын салыштырмалуу арзан баада жеткирилиши тууралуу макулдашууга жетишилген. Мындан тышкары инвестицияларды коргоо жана аны колдоого алуу жөнүндөгү Келишимге кол коюлган. Ага ылайык чарбалык коомдордун, банктардын, кепилдик берүүчү уюмдардын ж.б. катышуусу менен инвестиция тартуу, жаңы иш-каналарды түзүү каралган. Өндүрүш кооперациясы боюнча Келишимге кол коюлган, ар кандай менчикте болгон ишканалардын түздөн түз өндүрүштүк байланыштарына мүмкүнчүлүк түзүү каралган. Жолугушууда эки республиканын транспорттук байланыштарына өзгөчө көңүл бурулган. Байланыш чөйрөсүн активдештиүү үчүн аба жолдору чөйрөсүндө кызматташуу, эл аралык автоунаа байланышы жөнүндөгү Келишимге кол коюлган.

Билим берүү тармагында эки тарап тең эки элдин достугун бириктирген, өсүп жаткан муунду ийгиликтүү тарбиялап жаткан, Кыргызстан менен Өзбекстан үчүн чыныгы интернационалисттерди даярдаган Ош шаарындагы кыргыз-өзбек университетинин маанисин жана ролун белгилей кетишкен.

Эки тараптын кызматташуусун мындан ары өнүктүрүүдө 1996-жылдын 24-25 декабрында КР Президенти А.Акаев президент И.Каримовдун чакыруусу боюнча Өзбекстанга официалдуу визити чоң роль ойногон. Эки мамлекет башчыларынын жолугушуусунда бир катар маанилүү эл аралык

документтерге кол коюлган. Эки республиканын президенттери КР менен ӨР ортосундагы түбөлүк достук жөнүндөгү тарыхый Келишимге кол коюлган.

Мындай документ КМШ өлкөлөрүнүн ичинен эң алгачкы ирет кабыл алынган. Мындан тышкары аскер чөйрөсүндөгү, соода-экономикалык, илимий-техника-лык жана маданий кызматташуу багытында бирдиктүү кыргыз-өзбек өкмөт аралык комиссиясын түзүү боюнча протоколго, укуктук жардам жана атуулдук, үй-бүлөлүк, кылмыш иштер боюнча эки республиканын эки өкмөтүнүн ортосундагы Келишимге ж.б. 20дан ашуун документтерге кол коюлган.

Өзбекстан Кыргызстан менен эркин соода жүргүзүү жөнүндө Келишимге кол коюлган. Ал келишимде өзгөчө жеңилдиктер каралган. Мындан тышкары биздин республикага табигый газдын алынып келиниши боюнча маанилүү документке кол коюлган. Биздин Республикадагы татаал кырдаалды эске алып, Өзбекстан жыл сайын минималдуу баада 500 млн. куб. метр газды жиберүүгө макул болгон.

Кыргыз Республикасынын элчилигинин жана имаратынын Ташкент шаарында расмий ачылышында мамлекеттик башчылары биздин элдерибиздин арасындагы түбөлүк достук менен тууганчылыгы жөнүндөгү кол коюлган документтерди иш жүзүнө ашырууда бул элчилик маанилүү ролду ойнооруна үмүттөрүн билдиришкен. Эки мамлекеттин президенттери Кыргыз менен Өзбекстан Республикасынын ортосундагы түбөлүк достугу жөнүндөгү Келишимге кол койгондон соң өлкөлөрдүн экономикалык, илимий-техникалык жана маданий кызматташуунун фундаменти негизделген.

Ушул эле учурда Өзбекстандагы Кыргыз Республикасынын элчилиги Олий Мажлистан жетекчилиги менен парламенттик делегациялардын бири бирине (Ташкентке жана Бишкекке) иш сапарларды уюштурууга мүмкүнчүлүгүн талкуулоо маселесин тура көргөн. 2006-жылы бул маселе боюнча Олий Мажлистин төрагасы Э.Халилов менен эки республиканын парламенттик делегациясынын жолугушуусу туралуу ой пикир алмашуу өткөн Кыргызстандык парламенттик делегациясынын Өзбекстанга боло турган расмий сапарын Ташкентте өтө турган «Региналдуу коопсуздук жана Борбордук Азия менен Кавказдагы саясий, экономикалык, социалдык жана гуманитардык маселелер» семинарда жана Парламенттик ассамблеянын Бюросунун (ОБСЕ) кеңейтилген отурумунда биротоло катышып кетишин көздөп 1997-жылдын сентябрь айынын үчүнчү декадасына белгиленген.

1997-жылдын 22-сентябрында Өзбекстан Республикасынын Олий Мажлисинин чакыруусу боюнча Жогорку Кеңештин эл өкүлдөрү жыйынынын төрагасы А. Матубраимов баштаган Кыргыз Республикасынын парламенттик делегациясы Ташкентке келишкен. Өзбекстандын Олий Маажлисинин төрагасы

Э.Халилов менен жолугушуу өткөн. Сүйлөшүүлөрдүн жүрүшүндө эки тарап, эки коңшу элдердин парламенттер аралык мамилелерди өнүктүрүү, байланыштарды чыңдоо жана башка актуалдуу маселелер тууралуу ой-пикирлери менен алмашышкан.

1997-жылдын 23-сентябрында Кыргызстандын парламенттик делегациясын президент И.Каримов кабыл алган. Кыргызстанда өтүп жаткан позитивдүү процесстердин, ага парламенттин жаңы составынын катышуусун белгилей кетип, эки республиканын парламентинин, эки элдин арасындагы байланыштарды өнүктүрүүдө жана ал үчүн чоң мүмкүнчүлүктөр бардыгына токтолуп кеткен. Аларды иш жүзүнө ашыруу эки элдин ар тараптуу мамилелерин бекемдөөгө алып келе тургандыгын да белгилеп кеткен. Ташкентте өтүп жаткан Европалык Коопсуздук жана Кызматташтык Уюмунун парламенттик ассамблеясынын форумуна катышуу Борбордук Азия өлкөлөрүнүн арасындагы достук менен биримдик мамилелеринин өнүгүп, бекемделип жаткандыгына дагы бир жолу күбө болуп жатат», – деп белгилеген И.Каримов.

Бул мамлекеттердин эки тараптуу парламенттеринин арасындагы мамилелердин байланышын негиздеп кеткен Кыргызстандын парламенттик делегациясынын Өзбекстанга болгон алгачкы расмий сапары болгон.

Эки тараптык сүйлөшүүлөрдө кыргызстандыктар үчүн маанилүүсү биздин республиканы газ менен камсыз кылуу маселеси болгон.

Жалпысынан алганда, кабыл алынган документтер эки республиканын арасындагы мамилелердин өнүгүшүнө, эки өлкөдө гана эмес, бүткүл региондо коопсуздук, стабилдүүлүктү камсыз кылууда эки өлкөнүн биргелешип аракет жашоосуна мүмкүнчүлүк берген.

Адабияттар:

1. Каана Айдаркул Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. – Бишкек, 2002.-283-б;
2. Кыргыз Республикасынын Президентинин Архиви (мындан ары КР ПА) 1991. ФЛ. Оп.5. Д.17-2. Т.5.Л.КР ПА 1992. Ф.1. Оп.5. Д.15-1. Т.2. Л.76.
3. Слово Кыргызстана. – 1993. -20-август.
4. КР ПА. 1994 Ф.1. Оп.5. Д. 08-2. Л.66.
5. К. Айдаркул. Аталг. чыг.-286-б.
6. КР ПА. 1996. Ф.1. Оп. 5. Д.08-3 Т. 17-6. Л.43.
7. Сыдыков Б. Кыргызстан-Узбекистан: пять лет сотрудничества, равных десятилетию. – Ташкент, 1998.-41.
8. КР ПА. 1996 Ф.1. Оп.5. Д.17-3 Л.107.
9. КР ПА. 1996 Ф.1. Оп.5. Д.17-5. Л.89.
10. Чотонов У. Кыргызстан по пути суверенитета. – Бишкек, 2007. -334-б.
11. Сыдыков Б. Аталг. чыг. – 52-б.

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.А.